

Гаєцька-Колотило Я. З.

кандидат юридичних наук, доцент

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін*

ДО ПИТАННЯ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ У СФЕРІ АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Ключові слова: *суб'єкти аграрних правовідносин; сільськогосподарський товаровиробник, виробник сільськогосподарської продукції.*

Keywords: *subjects of agrarian legal relationships; agricultural commodity producer, producer of agricultural produce.*

Постановка проблеми. Структура правовідносин традиційно складається з таких елементів як суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин, зміст правовідносин. Користуючись загальноприйнятим розумінням правовідносин, їх структури, опрацьованими в рамках загальної теорії держави і права, все ж необхідно констатувати, що в межах галузевих юридичних наук значення тих чи інших елементів структури правовідносин є дещо відмінним. До прикладу, земельне право як галузь права склалась у першу чергу за об'єктним критерієм, відповідно, і земельні правовідносини базовим елементом мають їх об'єкт – землі (земельні ділянки тощо), правовий режим яких істотно впливає на зміст інших елементів структури земельних правовідносин – на суб'єктів, їхні права та обов'язки. Натомість, на наш погляд, аграрне право центральним елементом структури аграрних правовідносин має його суб'єктів. Не випадково свого часу професор Н. І. Титова, характеризуючи предмет аграрного права, вказувала на те, що земельні відносини, що входять до предмету аграрного права мають, здебільшого

характер земельно-трудоу [1, с. 16–17], опосередковано визнаючи ключову роль суб'єктів аграрних правовідносин, їх праці на землі як звязуючої ланки в структурі цих правовідносин.

Суб'єктами аграрних правовідносин є, насамперед, громадяни, юридичні особи. Їх можна охарактеризувати родовим поняттям “сільськогосподарські товаровиробники”, тобто суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції. Водночас, саме поняття “сільськогосподарський товаровиробник” не є усталеним ані в законодавстві, ані в науці аграрного права. Необхідним є проаналізувати і співвідношення понять “сільськогосподарський товаровиробник” та “виробники сільськогосподарської продукції”

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження правового статусу суб'єктів аграрних правовідносин та, зокрема, сільськогосподарських товаровиробників є достатньо опрацьованою у юридичній літературі. Зокрема науковий інтерес у цій сфері виявляли як українські, так і зарубіжні вчені: Н. О. Багай, Г. Ю. Бистров, Ц. В. Бичкова, М. Я. Ващишин, О. В. Гафурова, В. М. Єрмоленко, Н. В. Ільків, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, М. І. Козир, П. Ф. Кулинич, В. І. Курило, І. М. Кучеренко, О. О. Погрібний, О. А. Поліводський, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, В. І. Федорович, В. З. Янчук, В. В. Янчук та інші. На дисертаційному рівні особливості правового забезпечення державної підтримки аграрних товаровиробників досліджував І. П. Сафонов. Проблемам правового регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників, створених в процесі аграрної реформи, було присвячене дисертаційне дослідження В. Ф. Жаренко. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні також були предметом дисертаційного дослідження С. І. Марченко. Проте вказані автори зосередили свою увагу на окремих аспектах діяльності суб'єктів аграрних правовідносин, на їх статусі, не приділяючи спеціальну увагу понятійному апарату та співвідношення окремих базових понять у цій сфері.

Мета цієї статті полягає у необхідності аналізу формування понятійного апарату у контексті такого елемента структури правовідносин, як суб'єкти аграрних правовідносин, співвідношення базових у цій сфері понять.

Виклад основного матеріалу. Чи не вперше у законодавстві України дефініцію поняття “сільськогосподарський товаровиробник” було подано в Законі України від 17 липня 1997 р. “Про сільськогосподарську кооперацію” [2]. Це – фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий дохід, отриманий від операцій із реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів’я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75% загальної суми валового доходу. Це обмеження не поширюється на осіб, які ведуть особисте селянське господарство.

Не зважаючи на певні недоліки цього поняття, про які йтиметься далі, воно використовувалось різними галузями права як уніфіковане, хоча й було поміщене у Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію”, який за змістом є диференційованим нормативно-правовим актом, а, відтак, і поняття “сільськогосподарський товаровиробник” логічно мало б використовуватись для цілей цього Закону.

З прийняттям Закону України від 18 січня 2001 р. “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років” [3], який, на відміну від Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, є уніфікованим, поняття сільськогосподарського товаровиробника дещо спростилося. По-перше, в цьому Законі, цілком правомірно, на наш погляд, не вказується на можливість отримання статусу сільськогосподарського товаровиробника “за результатами попереднього звітного (податкового) року. Отже, і новостворений суб’єкт аграрного господарювання міг би користуватися цим статусом з моменту його створення. По-друге, у Законі в цьому понятті не вказується частка товаровиробництва, що певною мірою теж могло б вважатися позитивним моментом. Таким чином, необхідно відштовхуватись від предмету діяльності суб’єкта аграрного господарювання, закріпленого у засновницьких документах юридичних осіб та відображеного у реєстраційній картці суб’єктів підприємницької діяльності – юридичних та фізичних осіб. Це відповідало

б кращим зарубіжним практикам підходу до розуміння сутності товаровиробників. Для прикладу, у США для вирішення питання: чи вважається суб'єкт господарювання товаровиробником, виходять із того, чи є вироблена цим суб'єктом продукція сільськогосподарською, чи використовувались у виробництві ресурси, традиційні для сільськогосподарського виробництва; чи виникають у процесі виробництва притаманні сільськогосподарському виробництву ризики і т.п. [4]

У Законі України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років” поряд із поняттям “сільськогосподарський товаровиробник” міститься ще одне, як виявляється, родове поняття – “сільськогосподарське підприємство”, під яким розуміється юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки. Отже, в цьому понятті частка товаровиробництва вказується вже на рівні 50%. Звідси можна припустити, що частка товаровиробництва є ознакою лише юридичних осіб-сільськогосподарських товаровиробників. Щодо фізичних осіб-підприємців, на відміну від Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років” таких вимог не ставить. Підтвердженням цієї позиції є норма п. 14.1.235. Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. [5], згідно з якою сільськогосподарським товаровиробником визнається лише юридична особа, щоправда, лише для цілей глави 1 розділу XIV цього Кодексу. Водночас Податковий кодекс України роз'яснює, що таке частка сільськогосподарського товаровиробництва. Це – питома вага доходу сільськогосподарського товаровиробника, отриманого від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, у загальній сумі його доходу, що враховується під час визначення права такого товаровиробника на реєстрацію як платника податку. І для сільськогосподарських товаровиробників ця частка за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків (підпункт 4 п. 291.4 ст. 291 Податкового кодексу України). Фактично частка товаровиробництва характеризує

спеціальну правоздатність сільськогосподарських товаровиробників, проте не зрозумілим залишається її розмір. Скажімо, чому не 70% як в Російській Федерації, чи не 50%, як в інших законодавчих актах України щодо визначення поняття сільськогосподарське підприємство? Із статистичної точки зору будь-який показник понад 50% є репрезентивним і також характеризує предмет діяльності суб'єкта господарювання. Як наслідок недотягування до показника 75% відобразатиме втрату або ненабуття статусу сільськогосподарського товаровиробника. Це, у свою чергу, зумовить неможливість отримання тих пільг і переваг, які чинне законодавство України передбачає для сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, і можливість застосування спрощеної системи оподаткування. Отже, такий підхід не відповідає загальним засадам сталого розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема диверсифікації сільськогосподарського товаровиробництва. М. М. Чабаненко, посилаючись на постанову Ради (ЄЕС) № 2328/91 від 15 липня в 1991 р. про підвищення ефективності сільськогосподарських культур (ст. 6), відзначає, що законодавство Європейського Союзу надає можливість фермерам, окрім виготовлення сільськогосподарської продукції, займатися іншими видами діяльності, такими як лісове господарство, туризм, захист довкілля і збереження земель сільськогосподарського призначення. У цитованій вчешнім постанові йдеться, що держави-члени можуть надавати допомогу фермерам, які не займаються фермерським господарством як основним видом діяльності, але які отримують не менше 50% від їх загального прибутку не лише з фермерського, але і з лісового господарства, туризму, ремесел або діяльності, спрямованої на захист природного довкілля. У такому разі розмір прибутку, отриманого від фермерської діяльності, має бути не менше, ніж 25% від загального прибутку фермера, а час, який фермер витрачає на несільськогосподарську діяльність, має бути не більшим, ніж половина від загального робочого часу фермера [6].

Новими юридичними ознаками “обростає” поняття “сільськогосподарський товаровиробник”, згідно із Законом України від 9 лютого 2012 р. “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” [7]. Це – юридична особа

незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання. Таким чином, сільськогосподарським товаровиробником може вважатися і юридична особа, яка займається рибництвом (аквакультурою), що загалом відповідає широкому трактуванню сільськогосподарської діяльності, характерного для законодавства більшості європейських країн та, зокрема, ЄС.

Законодавець, проте, не обмежився різночитанням поняття “сільськогосподарський товаровиробник”, і поряд із ним вводить в українське законодавство новий термін і поняття “виробник сільськогосподарської продукції”. Так, у Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” в редакції Закону від 20 листопада 2012 р. [8], який відмовився від терміну “сільськогосподарський товаровиробник”, вказано, що термін “виробники сільськогосподарської продукції” використовується у значенні, встановленому Законом України “Про сільськогосподарський перепис” [9].

Згідно із цим Законом, виробниками сільськогосподарської продукції визнаються юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи-підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин.

Таким чином, цим родовим поняттям було охоплено як сільськогосподарських товаровиробників-юридичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців, так і інших суб'єктів, які не є суб'єктами аграрних правовідносин поза межами особистих селянських господарств (хоча й це спірно) – т.зв. домогосподарства.

Проте така позиція законодавця повинна сприйматися, як мінімум, критично. По-перше, сам термін “домогосподарство” виник і вживається як статистичний. Це чітко впливає із Закону “Про

сільськогосподарський перепис” та іншого статистичного законодавства. По-друге, ані Цивільний кодекс України, ані Земельний кодекс України не згадують про такого суб’єкта майнових та земельних правовідносин. Не згадує про домогосподарства і Закон України від 15 травня 2003 р. “Про особисте селянське господарство” [10], хоча склад ОСГ та домогосподарства збігається. Але основною відмінною рисою між ними є те, що сфера дії Закону України “Про особисте селянське господарство” поширюється на фізичних осіб, які перебувають у сімейно-родинних відносинах та спільно проживають та, яким у встановленому законом порядку передано у власність або оренду земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства. Натомість характерною рисою домогосподарства є факт спільного проживання в одному житловому приміщенні або його частині, спільному забезпеченні себе всім необхідним для життєдіяльності, веденні спільного господарства, спільному витрачанні коштів. При цьому, як видається, ведення спільного господарства не може трактуватися як господарська діяльність, а, по-перше як обов’язкова умова визнання членами сім’ї, що передбачає, згідно із Рішенням Конституційного суду України “Про офіційне тлумачення терміна “член сім’ї” від 03.06.1999 року № 5-рп/99 [11], наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин, та, по-друге, як один із юридичних фактів, на підставі яких може виникнути спільна сумісна власність в осіб, пов’язаних сімейними відносинами.

На наш погляд, поняття “домогосподарство” може пов’язуватися виключно із використанням присадибної земельної ділянки, а не земель сільськогосподарського призначення, як у випадку із особистими селянськими господарствами, а тому не може розглядатися як виробник сільськогосподарської продукції.

Свого часу законодавець відмовився від правової конструкції “колгоспного двору”, який, враховуючи сучасну правову базу міг

би вважатися виробником сільськогосподарської продукції. Проте поняття “домогосподарство” є вужчим за поняття “колгоспний двір” і як таке не може вважатися ані виробником сільськогосподарської продукції, ані тим більше суб’єктом аграрних правовідносин.

Висновки. Очевидно є сенс або переглянути зміст поняття “виробник сільськогосподарської продукції”, включивши до нього сільськогосподарських товаровиробників, причому як юридичних, так і фізичних осіб-підприємців, та особисті селянські господарства, або ж необхідно відмовитись від цього терміну, в тому числі і в статистичному законодавстві, оскільки він лише спотворюватиме статистичні дані. У будь-якому разі необхідно провести інвентаризацію базових в аграрному праві термінів та понять, здійснити, де це вимагається, їх уніфікацію.

Список використаних джерел

1. **Землі сільськогосподарського призначення:** права громадян України. – Львів: ПАІС, 2005. – с. 16–17.
2. **Про сільськогосподарську кооперацію:** Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
3. **Про стимулювання розвитку сільського господарства** на період 2001–2004 років: Закон України від 18 січня 2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2001, 20 лютого.
4. **Аграрное право: учебник** / С. А. Боголюбов, М. М. Бринчук, Н. О. Ведьшева и др.; отв. ред. М. И. Палладина, Н. Г. Жаворонкова. – М.: Проспект, 2011. – 432 с. – С. 28.
5. **Податковий кодекс України:** Закон від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
6. **Чабаненко Н. Н.** Сельскохозяйственная деятельность как аграрно-правовая категория //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.org/articles/2014/uris56html>.
7. **Про особливості страхування сільськогосподарської продукції** з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 41. – Ст. 491.
8. **Про сільськогосподарську кооперацію:** Закон України в редакції Закону від 20 листопада 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 50. – Ст. 698.
9. **Про сільськогосподарський перепис:** Закон України від 23 вересня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 9. – Ст. 115.
10. **Про особисте селянське господарство:** Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – ст. 232.

11. Рішенням Конституційного суду України “Про офіційне тлумачення терміна “член сім’ї” від 03.06.1999 року № 5-рп/99 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/law/show/v005p710-99/](http://zakon.rada.gov.ua/law/show/v005p710-99/)

Анотація

Стаття присвячена аналізу таких базових понять у сфері аграрних правовідносин, як “сільськогосподарський товаровиробник” та “виробник сільськогосподарської продукції”, обґрунтовується необхідність уніфікації змісту понять, які складають понятійний апарат аграрного права України.

Annotation

The article is sacred to the analysis of such base concepts in the field of agrarian legal relationships, as a “agricultural commodity producer” and a “producer of agricultural produce”, the necessity of standardization of maintenance of concepts which fold the concept vehicle of agrarian right for Ukraine is grounded.